

miin. Ei liene esimerkiksi suurikaan yllätys, että keskimäärin pisimpiä saneita, sananmuotoja, sanoja, lauseita ja virkeitä käytetään tietokirjallisuudessa, mutta intuitionsa perusteella kukaan ei kuitenkaan voi täsmällisesti sanoa, miten pitkiä nämä keskimäärin ovat. Jos se halutaan tietää, se on varta vasten laskettava siihen tapaan kuin Niemikorpi väitöskirjassaan. Mikäli lasketaan niin laajasta aineistosta kuin Niemikorpi, urakkaa tuskin kannattaa ja tarvitsee enää kenenkään muun suorittaa uudelleen.

Teoreettisesti Niemikorven työtä ei voi pitää innovatiivisena: tutkimusmenetelmät eivät ole uusia eikä niitä ole kehitetty edelleen. Muoto-opillisen analyysin puuttuminen ja sananmuotojen morfologisen kompleksisuuden käsittelemättä jättäminen kaventavat näkökulmaa siinä määrin, ettei kaikkien havaittuja kvantitatiivisia suhteita selittävien lingvististen tekijöiden voi katsoa vielä tämän tutkimuksen myötä tulleen perin pohjin selvityiksi, kielenulkoisista puhumattakaan. Saneiden ja sananmuotojen grafemaattisten pituuksien laskemisessa lienee sen sijaan otettu irti kaikki mahdollinen, ehkä hiukan enemmänkin.

KAISA HÄKKINEN

Saksan vaikutusta viron verbijärjestelmässä

CORNELIUS HASSELBLATT *Das estnische Partikelverb als Lehnübersetzung aus dem Deutschen*. Wiesbaden 1990. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 31. 245 s.

Viron kielen harrastaja tulee herkästi kiinnittäneeksi huomiota sen tapasiin verbiakenteisiin kuin *alla andma* 'antaa periksi' (sananmukaisesti »antaa alas»),

ette heitma 'moittia' (»heittää eteen»), *maha jätma* 'jättää, hylätä' (»jättää maahan»), *välja kannatama* 'sietää' (»sietää ulos»), *ära hellitama* 'hemmotella pilalle' (»hellitellä pois»), *üंबर mõtlema* 'ajatella uudelleen, muuttaa mieltään' (»ajatella ympäri»). Tyyppi vaikuttaa yleiseltä, kiinteältä ja selvärajaiselta, ja sen sanajärjestys ja oikeinkirjoituskonventiot ovat vakiintuneet (*alla andma* : *ma annan alla*; teonnimi *allaandmine*). Tämäntyyppisiä verbejä tai verbiakenteita ei suomessa tai monissa muissaakaan kielissä ainakaan yhtä laajalti esiinny, mutta saksan kielestä löytyvät tarkat vastineet useimmille. Saksa on Virossa vuosisatojen ajan ollut kulttuuri-, virka- ja prestiisikielenä. Cornelius Hasselblatt haluaa, Wolfgang Veenkerin uudistermiä käyttäen, puhua viron saksalaisesta *perstraatista*; tutummat termit sub- ja superstraatti viittaavat hänen mukaansa jo päättyneiden sulautumisprosessien jälkiin, adstraatti taas tasavertaisten naapurikielten suhteisiin, joista kummastakaan ei tässä ole kysymys. Niinpä on yksinkertaisinta olettaa viron tällaisten ns. partikkeliverbien olevan käännöslainoja saksasta. Tämä on ilmeisesti ollut oletuksena myös virolaisella kielenhuollolla.

Kysymystä viron partikkeliverbeistä on tähän mennessä laajemmin käsitelty ainakin Alo Raunin artikkelissa »Zu den Präverben im Estnischen» (Neuphilologische Mitteilungen 53) sekä muutamissa Tarton yliopistossa laadituissa opinnäytetöissä. Näiden esitysten lähtökohtana on kuitenkin saksan kieli, ei viron partikkeliverbityyppi sinänsä, ja ne keskittyvät luetteloimaan saksan prepositioiden ja prefiksien käännösvastineita virossa. Niinpä ilmeisen tuntuinen hypoteesi viron partikkeliverbien saksalaisperäisyydestä on oikeastaan jäänyt testamatta, kunnes Cornelius Hasselblattin Hampurin yliopistossa valmistunut väitöskirja syntyi tätä puutetta korjaamaan.

Hasselblattin väitöskirjan johdanto esittelee aluksi käännöslainan käsitettä. Tekijä on tutustunut kiitettävän laajalti

erilaisiin teorioihin, määritelmiin sekä termeihin (*calque, översättningslån, Lehnübersetzung, Wortübersetzung, Begriffslehnwort, Bedeutungsentlehnung, Lehnbedeutung*) taustoineen; ei ole hänen vikansa, että tämä referointi loppujen lopuksi tuo lukijalle hyvin niukasti uutta tietoa. Kätevimmäksi käänöslainan määritelmäksi jää edelleen sanakirjaselitte tyyppiä »Glied-für-Glied-Übersetzung eines fremdsprachigen Vorbildes», eivätkä termi- ja määritelmäkysymykset koko tutkimuksen ja sen tulosten kannalta osoittaudu erityisen keskeisiksi. Terminologisesta pyörittelystä jää se vaikutelma, että käänöslaina on jonkinlainen kaatotermi: käänöslainoiksi voidaan niputtaa jokseenkin kaikki ne kielikontakteihin liittyvät kielen ilmiöt, jotka jäävät lauserakennetason alapuolelle mutta äänneaineksen tason yläpuolelle. Näitä ilmiöitä on toki tutkittava, eikä niitä tule unohtaa varsinaisen lainasana-tutkimuksen varjoon, mutta kyseenalaisista on, onko eksaktin määritelmän etsiminen käänöslainojen luokalle mielekästä muuten kuin korkeintaan kieliopitekniseltä kannalta.

Perusteellisesti Hasselblatt esittelee myös tähänastista tutkimusta, saatavilla olevia lähdemateriaaleja sekä viron kirjakielen historiaa ja kehitystä. Etenkin viimeksi mainittu katsaus viron vanhojen kielenmuistomerkkien, kielioppien, sanakirjojen ja yleiskielen normien sekä kielikontaktien historiaan (s. 23–31) kelpaisi perusesitykseksi viron kielestä ja sen historiasta moniin muihinkin yhteyksiin, se on tietorikasta luettavaa kelle hyvänsä kiinnostuneelle.

Luvussa 3 (s. 32–49) Hasselblatt pääsee käsittelemään partikkeliverbin kysymystä. Partikkeli on sekin luokkana epämääräinen; usein sen määrittelemiseen käytetyt »sidonnaisuuden», »synsemanttisuuden» tai »taipumattomuuden» kriteerit eivät ole täysin selkeitä tai kiistattomia. Esimerkiksi saksan verbiprefikseinä esiintyvistä aineksista osa toimii myös prepositioina tai adverbialleina (*auf, heraus, weg, zwischen* ym.),

osa ei (*be-, ver-* ym.); itämerensuomen paikkaa ilmaisevat postpositiot ja adverbis muodostavat usein paikallissijoissa taipuvia sarjoja ym. Myös partikkeliaineksen sisältäviä tai partikkeliin liittyviä verbejä voidaan luokitella eri tavalla erityyppisissä kielissä, ortografiset konventiot (yhteen tai erilleen kirjoittaminen) vaihtelevat jne.. Uppoutumatta liian syvälle tämän tutkimuksen kannalta irrelevantteihin kysymyksiin Hasselblatt esittelee lyhyesti saksan (sekä lähinnä nimellisenä viittauksena indoeurooppalaiselle taholle myös venäjän, englannin ja ruotsin) prefiksi- ja partikkeliverbejä sekä saksan verbiprefiksien pääasiallisia vastineita virossa.

Viron partikkeliverbin käsite ei ole ongelmaton sekään. Tässä tutkimansa verbityypin erottelemiseksi muista viron verbijärjestelmän kompleksisista muodoista Hasselblatt on kehittänyt moniosaisen määritelmän. Viron partikkeliverbi koostuu sen mukaan perusverbistä ja partikkelista. Partikkelin on voitava esiintyä myös muissa syntagmaissa (esim. paikan adverbina tai postpositiiona; tämä sulkee pois *um-, be-* aineksiset verbirakenteet) ja pystyttävä muodostamaan partikkeliverbi useiden, eri merkitysryhmiin kuuluvien verbien kanssa (sitä jäävät pois yksittäistapauksiksi luokiteltavat verbirakenteet kuten *kohal olema* 'olla paikalla', *vait jääma* 'vaieta'). Partikkeliverbeiksi ei Hasselblatt lue myöskään verbirakenteita, joiden »partikkeliosana» on obliikvisijainen nomini (esim. *jumalaga jätma* 'jättää hyvästi'), lukuun ottamatta adverbiksi tai postpositioksi kivettyneitä nominimuotoja kuten *juurde* 'luokse' tai *peale* 'päälle'. Partikkeliverbirakenteiden sanajärjestys on tietty ja kiinteä; siten ei partikkeliverbiksi lueta esimerkiksi verbiä *tasakaalustama* 'tasapainottaa', koska sen indikatiivin preesensissä ei partikkelin ja verbin järjestys vaihdu (**ma kaalustan tasa*). Lopuksi Hasselblatt edellyttää partikkelin vain modifioivan perusverbin merkitystä, ei ratkaisevasti määrävän sitä, jolloin pois jäävät semanttisesti

neutraaleihin 'olla'- ja 'pysyä'-verbeihin ym. perustuvat rakenteet. Näin pysyy myös ero predikatiivi- ja eksistentiaalilauseisiin selvänä. — Tutkittavan rakenteen rajaus on tällaisena epäilemättä mielekäs ja hyödyllinen, mutta sen ulkopuolelle jäävät tapaukset antaisivat mielenkiintoisia suuntaviivoja laajemmista vaikutusyhteyksistä. Sellaisia seikkoja, jotka tämän tutkimuksen puitteissa jäävät käsittelemättä, ovat esimerkiksi sanajärjestyskysymykset.

Tutkimuksensa aineistoksi Hasselblatt on koonnut useista viron sanakirjoista 2 794 partikkeliverbin korpuksen. Korpusta olisi voinut myös laajentaa esimerkiksi tekstejä poimimalla tai syntyperäisten informanttien avulla; Hasselblatt on kuitenkin ilmeisen oikeassa siinä, että tämänkin suuruinen aineisto on tutkimustavoitteen kannalta täysin riittävä. Perusverbejä on 912 ja erilaisia partikkeleja yhteensä 52. Kuten partikkelien luettelosta (s. 51) ilmenee, jotkin partikkeleista liittyvät hyvin harvoin (*eest, kõrval, vahelt*), jotkin taas jopa sa-toihin verbeihin (esim. *ära-* ja *välja-* partikkelisia verbirakenteita on yli 250 kumpiakkin).

Suurin osa partikkeleista on tulosijaisia, Hasselblattin käyttämällä termillä »WOHIN-rektioon kuuluvia» (illatiivimuotoisia esim. *ette, maha, välja*, allatiivimuotoisia esim. *kaugele* ja *peale*), ja tulosijaiset partikkelit muodostavat myös partikkeliverbeistä suurimman osan. Tulosijaisten suhteellisen suuri määrä liittyy tekijän mukaan siihen, että perusverbeistä suurin osa on liikettä ilmaisevia. Tausta-ajatuksena, jota ei ehkä kyllin selvästi tuoda ilmi, on se hyvin uskottavan tuntuinen oletus, että liikkeen kannalta yleensä keskeisintä ja relevanteinta on suunta tai määränpää, ei esimerkiksi lähtöpiste, alkuperä tai reitti.

Partikkelien jako olo-, tulo- ja erosi-jaisiin ei kirjassa ole aivan selkeää morfologisesti eikä semanttisesti. Historiallisesti lähinnä illatiiviksi analysoitava *alla* on katsottu allatiivisijaiseksi, mutta sitä omassa paradigmassaan vastaava, sa-

moin poikkeuksellinen *üles* 'ylös' on vailla sijamerkintää. Ylipäätäänkin merkitykseltään tulosijaisia vastaavat »vanhat latiivit», kuten *kinni, lahti, ligi, lõhki, laiali*, ovat Hasselblattin taulukossa vailla sijamerkintää. Vaikka näitä nykyiseen morfologiseen sijajärjestelmään mahtumattomia muotoja ei huomioon otettaisikaan, sijamerkintä on unohtunut ainakin partikkelilta *eemale*, ja myös *ringi* voitaisiin katsoa morfologisesti illatiiviksi. Nämä seikat eivät horjuta edellä todettua käsitystä tulosijaisten partikkelien ylivoimasta, paremminkin vahvistavat sitä.

Partikkelien ja niihin liittyvien verbien vertailu saksalaiseen vasteineisiinsa paljastaa huomattavia vastaavuuksia. Vaikka »merkityksestä» ja »käännösvastavuuksista» sellaisten sidonnaisten morfien kuin saksan *ver-* yhteydessä puhutaankin (s. 54) hämmentävän kriittikötömästi, yleisimpien verbipartikkelien luetteloiden vertailu on vakuuttava: viron verbipartikkeleista 10 yleisintä vastaa saksan 12 yleisintä verbiprefiksiä, ja yleisyysjärjestyskin on osin sama. Myös yleisimpien perusverbien listoissa (s. 57) on selviä vastaavuuksia. Viro ja saksa siis muistuttavat toisiaan, mutta kiitetävää kriittisyyttä osoittaen Hasselblatt ei hyväksy tätä yksinään todisteeksi partikkeliverbien saksalaisperäisyydestä vaan analysoi seuraavassa korpustaan yksityiskohtaisemmin.

Kiistattomien käännöslainojen lisäksi korpukseen kuuluu myös partikkeliverbejä, joita ei välttämättä tarvitse olettaa suoranaisesta saksan vaikutuksesta syntyneiksi vaan jotka voivat olla syntyneet viron kielessä itsessään, joko saksalaisperäisten verbien vaikutuksesta tai sitten aivan yleisten semanttisten lainalaisuuksien perusteella. Viimeksi mainittuun ryhmään voivat kuulua esimerkiksi jotkin konkreettisen paikanilmauksen sisältävät, konkreettista liikettä ilmaisevat verbit kuten *üles viskama* 'heittää ylös'. Näiden luokkien erottelemiseksi Hasselblatt on etsinyt ja osin itse kehitellyt varsin selvät kriteerit, »semanttiset [!]

analyysimetodit» (s. 59).

»Interrogaatiokriteeri» selvittää, onko partikkeli enää tulkittavissa paikan ilmaukseksi vai onko se jo leksikaalistunut. Kun partikkeliverbin *alla pakkuma* 'tarjota (jonkin) alle' perusteella ei voi kysyä **Kuhu ta pakub?* ('Minne hän tarjoaa?'), ja kun saksasta löytyy vastaava verbi *unterbieten*, voidaan *alla pakkuma* katsoa käännöslainaksi. »Substituutiokriteeri» selvittelee itse asiassa samantyyppistä leksikaalistuneisuutta saksalaisen vastineen kannalta: jos saksalainen vastine on olemassa ja sen prefiksiin ei voida merkityksen muuttumatta lisätä *hin-* tai *her-*ainesta, voidaan verbi katsoa käännöslainaksi — siten esimerkiksi *ümbër pakkima* 'pakata uudelleen' on käännöslaina, koska sitä vastaa *umpacken* mutta ei **herumpacken*. »Figuratiivisuuskriteerin» perusteella käännöslainoiksi luokittelevat ne partikkeliverbit, joiden merkitys ei enää ole muodostettavissa pelkästään verbin ja partikkelin yksittäisten merkitysten perusteella mutta yhtenee saksalaisen vastineen kanssa, esim. *läbi kukkuma* ~ saks. *durchfallen* 'saada reput, epäonnistua esim. tentissä'. »Redundanssikriteeri» erottelee käännöslainoiksi ne partikkeliverbit, joilla partikkeli korkeintaan korostaa tai vahvistaa [?] perusverbin merkitystä, ei modifioi sitä (esim. *varjama* = *ära varjama* 'suojata, kätkeä' ~ saks. *verstecken, verbergen*), ja lopuksi »aspektuaalisuus-kriteeri» ne partikkeliverbit, joilla partikkeli modifioi tai nyansoi perusverbin merkitystä samaan tapaan kuin saksalaisessa originaalissa mutta sukukielten (esim. suomen) vastineista poiketen (esim. *kinni nõöpima* 'napittaa, sulkea napitus' ~ saks. *zucknöpfen*). — Viime kädessä voisi sanoa, että jokseenkin kaikilla näillä kriteereillä pyritään selvittämään yhtä ja samaa ilmiötä, leksikaalistuneisuutta tai sisäisen motivaation puutetta. Lujimmalla pohjalla tuntuvat olevan interrogaatio-, figuratiivisuus- ja aspektuaalisuus-kriteeri; viimeksi mainittu on tosin terminä epäonnistunut, kysymyshän ei välttämättä ole aspektista vaan muistakin

verbin merkityspiirteistä. Sitä vastoin saksalaiseen vastineeseen keskittyvä substituutiokriteeri vaikuttaa viron kannalta hyvin epäluotettavalta. Ainakin sitä koskee sama varaus, jonka Hasselblatt esittää figuratiivisuuskriteerin yhteydessä, nimittäin että partikkeli *läbi* on voinut jo sinänsä saada saksan vaikutuksesta merkityksen 'ohi' (ja myös *ümbër* 'uudelleen'). Ylipäättäänkin olisi toivonut näiden kriteerien yhteydessä vielä selvemmin tuotavan ilmi, että mikään niistä, niin uskottavia kuin ne käytännössä olisivatkin, ei periaatteessa ole ehdottoman varma eikä pitävästi sulje pois viron kielen sisäisen analogiamuodostuksen tai muun merkityskehityksen mahdollisuutta.

Loppuosa väitöskirjasta, s. 63–204, koostuukin sitten kolmeen luokkaan (varsinaiset käännöslainat saksasta, mahdolliset saksalaisvaikutteiset muodostelmat sekä itsenäiset muodostelmat sekä välitöntä saksalaista esikuvaa) jaetusta, partikkeliosien mukaan luokitellusta verbiaineistosta. Kustakin partikkeliverbistä ilmoitetaan saksankielinen merkitysselite, mahdollinen esiintymä 1600–1800-luvun kirjallisuudessa (Hasselblatt on tätä varten käynyt läpi Georg Müllerin saarnatekstit 1600-luvun alusta ja 9 vanhaa viron sanakirjaa) sekä (selvissä käännöslainoissa) sen kriteerin lyhenne, jonka perusteella kyseessä voidaan sanoa olevan käännöslaina. Luettelo vaikuttaa asialliselta ja korrektiilta, vaikka sitä olisi voinut analysoida, tilastoida ja selittää pitemmältikin kuin nyt on tehty.

Lyhyessä loppuhuomautuksessa (s. 205) kirjoittaja toteaa mm., että korpuksen lähes 2 800 verbistä 1 679 (60,1 %) on tässä käytetyin kriteerein katsottavissa käännöslainoiksi. Viron partikkeliverbien saksalaisperäisyys vaikuttaa siis ilmeiseltä. Vanhan kirjaviron esiintymien osuuksia ja eri tyyppien ikärakenteita ei tosin ole laskettu, mikä kenties olisi saattanut valottaa partikkeliverbien historiaa.

Cornelius Hasselblattin väitöskirja on

ponteva selvitys mielenkiintoisesta aiheesta. Siitä aukeaisi haastavia näkökulmia moneen lisäkysymykseen, joista joitakin on kirjassa jo mainittukin, esimerkiksi kielenhuollon näkökohtiin. Partikkeliverbirakenne on silmään pistävän saksalaisen oloisena joutunut purististen kielenhuoltopyrkimysten silmätiukuksi, mutta sitä ei kuitenkaan ole juurittu virosta pois läheskään siinä määrin kuin suomesta vastaavantapaisia rakenteita – esimerkiksi Agricolan partikkeliverbeistä suuri osa poistettiin jo vuoden 1642 raamatun suomennoksesta. Mahtaisiko kuitenkaan olla pelkästään liberaalimman kielenhuollon ansiota, että virossa partikkeliverbejä on nykyään paljon enemmän kuin suomessa?

Kielten keskinäisten vaikutussuhteiden tutkimuksessa on monia kompastuskiviä ja vaaroja. Ainakin yhden niistä, jonkinlaisen kulttuuri-imperialistisen asenteen, Hasselblatt on pyrkinyt välttämään ja tässä varmaan onnistunutkin. Sivulla 58–59 hän vastustaa ponnekkaasti käsitystä käännöslainojen automaattisuudesta: kaikki kielet kykenevät itsenäisesti muodostelemaan uusia sanoja ja ilmauksia, joten pelkkä vastineen olemassaolo toisessa kielessä ei riitä perusteeksi lainautumiselle. Alaviitteessä Hasselblatt mainitsee, että »yleensä» (*im allgemeinen*) pidetään riittävänä lainautumissuunnan kriteerinä kielten keskeisiä ikä-tai kulttuurisuhteita, siten, että »nuoremman» kielen (esim. viron) ilmauksen katsotaan automaattisesti olevan lainaa »vanhemmasta» (esim. saksasta). Tätä perustelua Hasselblatt ei pidä riittävänä, enkä tiedä, pidetäänkö sitä »yleensä» Onhan lainasanatutkimuksessa yleinen periaate, että sanaa ei katsota lainaksi, jos se pystytään jotenkin selittämään oma-peräiseksi eikä lainautumisen olettamiseen ole muita erityisiä syitä.

Usein tahtoo ainakin fennisteiltä ja fennougristeilta unohtua se kielitieteellisen selittämisen perimmäisiin kysymyksiin kuuluva ongelma, että ilmiön toteaminen vieraaksi vaikutukseksi – vaikka sitä pätevästikin perusteltaisiin kielten

prestiisisuhteilla, kaksikielisyydellä, seka-avioliitoilla tms. – ei vielä ole tämän ilmiön täydellinen eikä riittävä selitys. Koko kielisysteemin kannalta katsottuna ei riitä, että tietty rakennetyyppi tai kategoria on mahdollista kuvata vieraaksi vaikutukseksi. Jos halutaan antaa lopullinen ja kiistämätön selitys, olisi myös pystyttävä selittämään, miksi se on lainautunut ja miksi joitakin muita rakennetyyppejä tai kategorioita ei ole lainautunut. Tässä mielessä olisi valaisevaa tarkastella viron partikkeliverbejä laajemmissa yhteyksissä. Kysymykseen partikkeliverbien kehityksestä kietoutuvat sekä syntaktiset seikat (sanajärjestys ym.) että typologiset näkökohdat. Missä määrin partikkeliverbit ovat osuneet viron kielen kehityksen ja ilmaisutarpeiden kannalta otolliseen kohtaan? Voidaanko sanoa, että asiaan vaikuttavat viron kielen yleiset typologiset kehitystendenssit: agglutinatiivisen rakenteen hämärtyminen, sananloppujen kuluminen ja johtimiston yksinkertaistuminen sekä tästä mahdollisesti seuraava pyrkimys analyyttisten aspektin- ja teonlaadunilmaisimien kehittämiseen?

Siihen selvään kysymykseen, ovatko viron partikkeliverbit saksan kielen vaikutusta, on Cornelius Hasselblattin väitöskirja antanut suoran vastauksen. Kirja on selkeä, järkevästi ja tunnollisesti laadittu teos, joka oman tehtävänrajauksensa puitteissa täyttää oivallisesti paikansa viron kieltä koskevien, tuiki tarpeellisten perustutkimusten joukossa: se tarjoaa kouraantuntuvaa tietoa tähänastisten epämääräisten arvelujen tilalle. Uusille hypoteeseille, rohkeammille oletuksille ja laajemmille selitysyrityksille on nyt entistä enemmän pohjaa.

JOHANNA LAAKSO